

تاریخ و تمدن اسلامی، سال ششم، شماره دوازدهم، پاییز و زمستان ۸۹، ص ۱۳۱-۱۵۵

## بررسی کتیبه‌های توغ‌های عزاداری در ایران عصر صفوی<sup>۱</sup>

دکتر محمد مشهدی نوش آبادی<sup>۲</sup>

استادیار دانشگاه تربیت معلم آذربایجان، گروه ادیان و عرفان تطبیقی، تبریز، ایران

### چکیده

توغ از جمله علم‌های مذهبی است که از جنبه‌های مختلف آیینی، دینی، مردم‌شناختی و هنری درخور پژوهش است. به ویژه کتیبه‌های توغ‌ها که به طور عمده دربرگیرنده سوره‌ها، آیات قرآنی، اسماء‌الحسنی، اسامی چهارده معصوم، صلوات کبیره و دیگر ادعیه است، می‌تواند جهت گیری‌های کلی آنها را که بیشتر مبتنی بر حاجت‌خواهی، تسبیح و ذکر خداوند و یادکرد از معصومین و استمداد و نصرت‌خواهی و آرمان‌های تشیع است، عرضه کند. این توغ‌ها به طور عمده یادگار اواخر دوره صفوی تا اوایل قاجاری است.

**کلیدواژه:** توغ، آیین‌های محرم، کتیبه.

۱. تاریخ وصول: ۸۹/۶/۱؛ تاریخ تصویب: ۸۹/۹/۲۷.

۲. پست الکترونیک: [mmn5135@yahoo.com](mailto:mmn5135@yahoo.com)

## مقدمه

توغ (یا تُغ، تُق، تُوق، طوغ، طوق) از واژهٔ تغ (tuγ) ترکی جغتایی و آن نیز از اصل چینی تو (tu) به معنای درفش گرفته شده است.<sup>۱</sup> همچنین تخ/تق به معنای پرچم نبرد به زبان‌های پامیری، پشتو، تبتی و تونگوزی نیز راه یافته است. کاشغری در *دیوان لغات‌الترک* (تألیف ۴۶۶ هـ) معانی مختلفی برای آن ذکر کرده است، از جمله گرد و غباری که از سم اسبان برمی‌خیزد، کوس، طبل، بندآب، درپوش، درفش و علم.<sup>۲</sup>

توغ ابتدا میله‌ای بود که بر سر آن دم گاو نر آسیایی (گاوتبتی، یاق / یاک، قطاس) نصب می‌شد، اما با انتقال این نشان از آسیای مرکزی و سرزمین‌های مجاور تبت - که زیستگاه این نوع گاو بود - به نواحی دورتر آسیا، دم اسب یا منگوله پشمی یا ابریشمی جای آن را گرفت.<sup>۳</sup> گاه پنجه یا گروهه‌ای زرین یا علامتی سه‌گوش یا هلال‌مانند بر سر آن نصب می‌شد. حامل توغ را توغچی می‌گفتند. از این کلمه ترکیبات دیگری مانند تومان توغ، چارتوغ، سرتوغ، پاتوغ، پاتوقدر در فارسی و ترکی معمول شده است.<sup>۴</sup>

مسلمانان اولین بار در جریان فتوحات سال ۱۹۹ هـ در ماوراءالنهر تعدادی توغ به غنیمت گرفتند؛<sup>۵</sup> اما توغ که از پرچم‌های تشکیلات نظامی ترکان بود، در دوره‌های سلجوقی، ایلخانی، صفوی و عثمانی به کار برده می‌شد.<sup>۶</sup> این علم که در سده هشتم از جمله وصله‌های قلندران حیدری بود،<sup>۷</sup> برای اولین بار از طریق اهل فتوت و جوانمردان وارد آیین‌های عزاداری شد.<sup>۸</sup> توغ برداری در دوره صفوی به دنبال گسترش عزاداری‌های محرم توسعه یافت<sup>۹</sup> که تاکنون نیز ادامه داده دارد.<sup>۱۰</sup> ظاهراً توغ پیش از ورود به ایران نیز کاربرد آیینی داشته است، چنان که در آیین

۱. منفرد، ۵۵۱؛ بلوک باشی، ۳۷۳.

۲. کاشغری، ۵۴۳، ۵۴۲.

۳. پور داوود، ۲۸۹.

۴. لاله نیک چند بهار، فرهنگ بهار عجم، تصحیح کاظم دزفولیان، تهران، طلایه، ذیل واژه؛ مقایسه شود با منوچهر ستوده، «توغ و یا توغ»، آینده، سال دهم، ش ۴ و ۵، ۱۳۶۳ ش، ص ۳۲۷.

۵. طبری، ۴۵۲/۵ به بعد.

۶. همدانی، ۱۲۷؛ منفرد، «توغ»، ۵۱۸.

۷. شفیع کدکنی، ۳۶۸.

۸. کاشفی سبزواری، ۲۸۶-۲۹۱؛ نفیسی، ۱۴۶؛ بهار، ۱۱۶-۱۱۸.

۹. فقیهی، ۳۵۶، ۳۵۷.

۱۰. ستوده، ۳۲۸-۳۲۹؛ معتمدی، ۵۸۸-۵۹۷.

شمی آن را حامل روح محافظ دانسته و همچنین پادشاهان سلسله هان (۲۰۲ ق م - ۲۲۰ م) توغ را در مراسم تشیع جنازه پیشاپیش تابوت حرکت می‌داده‌اند.<sup>۱</sup>

توغ در آیین‌های محرم علمی است که بخش اصلی آن از جنس آهن، فولاد و برنج است. اجزای توغ عبارت است از تیرک چوبی، میله فلزی، صندوقچه مدور و صندوقچه مکعب، یک یا دو ورق فولادی - به شکل ماهیچه یا گلابی - و تیغه<sup>۲</sup> (نک: بخش تصاویر).

تزیینات توغ عمدتاً شامل کتیبه‌ها و نقوش گل و بوته و اسلیمی است که بر اجزای مختلف آن با ظرافت نقش شده است. مهم‌ترین کتیبه‌ها و نقوش بر ابتدا و انتهای تیغه، سطوح ورقه گلابی شکل و صندوقچه مکعب مشبک‌کاری و بر روی صندوقچه مدور حکاکی شده است. کتیبه‌ها که به نقوش ظریف گل و بوته مزین است، شامل آیات قرآنی، احادیث، ادعیه و شعارهای شیعی و تاریخ ساخت توغ است.

توغ که در آیین‌های عزاداری محرم کاربرد وسیعی دارد، با پارچه‌ها و شرابه‌های متنوع و رنگین تزیین و در پیشاپیش دسته‌های عزادار در بسیاری از شهرهای ایران به عنوان علم عزا و عنصری شایسته حرمت، حرکت داده می‌شود.

درباره توغ در ایران تحقیقات چندانی صورت نگرفته؛ جز این که منوچهر ستوده در کتاب *آستارا تا استرآباد* اطلاعاتی درباره برخی از توغ‌های گیلان و مازندران به دست داده است. همچنین وی در مقاله «توغ و پاتوغ» به جنبه‌های فرهنگی و اجتماعی توغ پرداخته است. جز

۱. پورداوود، ۲۸۸.

۲. در ابتدای آن تیری چوبی به طول ۱/۵ تا ۵ متر با قطر ۷ تا ده سانتیمتر قرار دارد، این تیرک در قاب میله‌ای فلزی به قطر ۵ سانتیمتر و طول تقریبی یک متر قرار دارد، در میانه این میله فلزی، صندوقچه مکعبی با طول ضلع حدود ۱۵ سانتیمتر و بر بالای آن، صندوقچه مدوری به ارتفاع ۱۰ تا ۱۵ سانتیمتر از جنس فولاد یا برنج قرار دارد، پس از آن ورقه‌ای فولادی گلابی شکل به طول ۵۰ تا ۷۰ سانتیمتر و عرض ۴۰ تا ۵۰ سانتیمتر تعبیه شده است. در برخی از توغ‌ها این بخش از دو صغه تشکیل شده که در وسط یکدیگر را قطع کرده و چهار نیم صفحه با زاویه نود درجه به وجود آورده است. در راس ماهیچه نیز تیغه‌ای فولادی به طول ۱/۵ متر قرار دارد. در میانه ورقه گلابی شکل یا در دیگر بخش‌های آن معمولاً شیئی مدور و چرخان از جنس فلز به چشم می‌خورد. در لبه‌های صفحه ماهیچه که در قاب فلزی گردی قرار دارد، نیز مجسمه دو تا چند ده سر اژدهای فلزی نصب شده است. اتصالات بخش‌های توغ به این ترتیب است: تیغه فلزی در ماهیچه و ماهیچه در میله فلزی پیچ شده و تیرک چوبی در ابتدای میله فلزی فرو می‌رود.

آن باید به مدخل‌های «توغ» در *دانشنامه جهان اسلام*<sup>۱</sup> و *دایرة المعارف بزرگ اسلامی*<sup>۲</sup> اشاره کرد که اطلاعاتی تاریخی درباره توغ و سیر تحول آن در تشکیلات حکومت‌های اسلامی و کاربرد آیینی آن به صورت اجمالی در اختیار خواننده قرار می‌دهند. جز این‌ها در تک‌نگاری‌هایی که درباره شهرها و مناطق ایران صورت گرفته، می‌توان اشاره‌ای به توغ و توغ‌برداری یافت. از این قبیل اند کتاب‌های *تاریخ مذهبی قم* از علی اصغر فقیهی<sup>۳</sup> و *آداب و رسوم مردم سمنان* از محمد احمد پناهی سمنانی<sup>۴</sup> و همچنین جلد اول کتاب *عزاداری سنتی* از سید حسین معتمدی<sup>۵</sup>.

### کتیبه‌های توغ<sup>۶</sup>

در این مقاله کتیبه‌های توغ به عنوان یکی از جنبه‌های مهم توغ که در آن نشانه‌های اسلامی و شیعی وجه اصلی است بررسی شده است. این کتیبه‌ها تقریباً در تمام قسمت‌های توغ مانند سینه، تیغه، صندوقچه مدور، صندوقچه همراه با نقوش گل و بوته و طرح‌های اسلیمی است و معمولاً با خط ثلث و گاهی نسخ و نستعلیق مشبک‌کاری یا کنده‌کاری شده است. کتیبه‌ها عمدتاً شامل سوره‌ها و آیات قرآن، اسما و اوصاف خداوند، اسامی معصومین، صلوات کبیره، ادعیه و گاهی اشعار فارسی در مدح و منقبت امام حسین (ع) است. در این تحقیق بیش از پنجاه توغ که اکثر قریب به اتفاق آنها از اواخر دوره صفوی در شهرهای اردبیل، شیراز، آذرشهر، بهشهر، کاشان، آران و بیدگل، نطنز و نوش‌آباد بر جای مانده، بررسی شده است.

کتیبه‌های این توغ‌ها را می‌توان به طور کلی به پنج دسته: آیات قرآنی، اسما خداوند و اولیاء و ادعیه، اشعار فارسی و وقف‌نامه، و تاریخ ساخت تقسیم کرد.

۱. منفرد، ۵۵۱-۵۵۳.

۲. بلوک باشی، «توغ»، ۳۷۲-۳۷۵.

۳. فقیهی، ۳۵۶-۳۶۰.

۴. احمد پناهی سمنانی، ۲۷۸-۲۸۰.

۵. معتمدی، ۵۸۸-۵۹۷.

۶. نمودار محتوای کتیبه‌ها به تفکیک توغ در ضمیمه مقاله آمده است.

### ۱. کتیبه‌های قرآنی

بیشترین شمار کتیبه‌های توغ‌ها را سوره‌ها و آیات قرآنی در برمی‌گیرد. در انتخاب عبارات قرآنی در توغ‌ها، محتوای آیه یا سوره و خواص و همچنین موجز و شعار گونه بودن آن مورد توجه بوده است. این سوره‌ها و آیات دربرگیرنده مفاهیم اساسی اسلامی است. سوره‌ها به ترتیب بیشترین بسامد اینها: اخلاص (توحید)، نصر، ناس، کوثر، قدر. همچنین آیات سیزدهم سوره صف، یکم تا سوم سوره فتح، ۲۵۵ سوره بقره  $\text{بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ}$  (الکرسی)، سوم سوره طلاق، هشتم سوره انسان، ۲۰ و ۲۱ سوره حشر، ۲۱ سوره جمعه، ۵۱ سوره قلم، ۶۸ سوره مائده، ۵۸ سوره یس، ۳۵ سوره نور.

این آیات و سوره‌ها از حیث محتوا به سه دسته تقسیم می‌شوند: فتح و نصرت، تسبیح و تعویذ، و آیات مربوط به جایگاه والای اهل البیت.

#### سوره‌ها و آیات فتح و پیروزی:

استفاده از توغ در عزاداری‌ها، به‌ویژه عزاداری امام حسین (ع) که یکی از اسباب کارزار و رزم و جزو ادوات تشکیلات نظامی در دوران اسلامی بوده، رفتاری است نمادین که یادآور صحنه‌های رزم شهیدان کربلاست؛ چنان که گویی دسته‌های عزاداری به مثابه کسانی‌اند که آهنگ جهاد و خونخواهی کرده‌اند.<sup>۱</sup> از سوی دیگر استفاده از آیاتی با مفهوم فتح و نصرت الهی و ظفرمندی و به طور کلی استفاده از آیه‌های جهادی در توغ‌ها بر این رویکرد نمادین تأکیدی مضاعف می‌کند.

بدین رو بسامد سوره‌ها و آیاتی که محتوای اصلی آنها فتح و نصرت است، در مقایسه با آیات دیگر چشمگیرتر است؛ چنان که سوره نصر با ده بار، آیه ۱۳ سوره صف با یازده بار و آیات اول تا سوم سوره فتح با نه بار تکرار پربسامدترین کتیبه‌های توغ‌های مورد بررسی این پژوهش‌اند. به این دسته از آیات که برای طلب نصرت از خداوند بدان‌ها تمسک می‌جویند، «فتوح القرآن» می‌گویند:<sup>۲</sup>

- آیه ۱۳ سوره صف: «نصر من الله و فتح قریب و بشر المؤمنین».

۱. میرشکری، ۱۳.

۲. اکتار، ۱۱۶.

به نوشته بیشتر مفسران، این آیه متضمن بشارت کلیه فتوحات اسلامی اعم از مکه ایران، روم، و بلاد دیگر بوده است.<sup>۱</sup>

- آیه آغازین سوره فتح: «إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا».

اولین آیات سوره مبارکه فتح (إِنَّا فَتَحْنَا . . .) در کتیبه‌های توغ ۹ بار تکرار شده است؛ این سوره به مناسبت فتح مکه و یا صلح حدیبیه نازل شده؛ و در خواص آن از پیامبر اکرم روایت شده که هر کس این سوره را بخواند، ثواب بیعت‌کنندگان رضوان را دارد و مانند کسی است که در فتح مکه شرکت کرده<sup>۲</sup> باشد. نیز نقل شده که پیامبر اکرم نزول این سوره را برای خود عزیزتر از هر چیز دیگر در دنیا دانسته.

- سوره نصر: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ (۱) وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا (۲) فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ فَاسْتَغْفِرْ لَهُ أَنَّهُ كَانَ تَوَّابًا (۳)».

سوره نصر با ده بار تکرار بعد از سوره توحید پربسامدترین سوره قرآن در توغ‌ها است. مفسران شأن نزول این سوره را بشارت فتح مکه می‌دانند که بر اساس آن، مردم دسته دسته به دین اسلام در می‌آیند. در خواص این سوره آمده است که هر کس این سوره را بخواند ثواب فاتحان مکه را دارد.<sup>۳</sup> همچنین از امام صادق(ع) روایت شده است که خواندن این سوره در نماز موجب نصرت بر اعدا می‌شود.<sup>۴</sup>

#### سوره‌ها و آیات تسبیحی و تعویذی:

این دسته از کتیبه‌های توغ به ترتیب فراوانی، آیات ذیل را شامل می‌شود:

توحید ۱۰ بقره، الکرسی ۸ بار، آیه سی و پنجم سوره نور ۵ بار، سوره ناس سه بار، آیه بیستم و بیست و یکم سوره حشر ۲ بار، آیه سوم سوره طلاق ۲ بار، آیه پنجاه و هشتم سوره یس ۲ بار، آیه پنجاه و یکم سوره قلم، آیه ۱ و ۲ سوره جمعه و سوره‌های قدر و کوثر هر کدام یک بار.

۱. طبرسی، ۱۰ و ۹ / ۴۲۳.

۲. همو، ۱۶۵.

۳. طبرسی، همان، ۸۶۴.

۴. نورمحمدی، ۲۲۵.

- سوره اخلاص / توحید:

سوره اخلاص با یازده بار تکرار پربسامدترین سوره در توغ‌های مورد بررسی است. در روایات پیامبر اکرم و معصومین خیر دنیا و آخرت، آرامش قلب، رفع عذاب، گشایش روزی، حفظ الهی و ملائکه، رفع فقر و پریشانی و امراض درونی و ثواب کثیر از جمله خواص خواندن این سوره ذکر شده است.<sup>۱</sup> همچنین از پیامبر اکرم روایتی طولانی راجع به خواص قرائت این سوره ذکر شده که در مقایسه با خواص قرائت سوره‌های دیگر بی‌نظیر است.<sup>۲</sup>

- آیه الکرسی (آیه ۲۵۵-۲۵۷ از سوره بقره):

این آیات از مشهورترین و آشناترین آیات قرآن برای مسلمانان است. در مورد حقیقت این آیه احادیث متعددی از پیامبر اکرم و ائمه شیعه وارد شده است. پیامبر (ص) الکرسی را «سید» سوره بقره نامیده. امام صادق نیز این آیه را «ذروه» قرآن شمرده و خواندن آن را باعث برطرف شدن هزاران دشواری دنیا و آخرت از جمله فقر و عذاب قبر دانسته است. همچنین پیامبر (ص) ثواب خواندن این آیه را بعد از نماز مانند ثواب همراهی پیامبران در جهاد و شهادت و خواندن آن را در مواقع دیگر موجب برکت فراوان می‌داند.<sup>۳</sup>

- آیه ۳۵ سوره نور:

«اللَّهُ نور السماوات والارض مثل نوره كمشقٍ فيها مصباح المصباح في لؤلؤة كانهما كوكب دري يوقد من شعير مبرء زينه و ثرء و لافء».

مفهوم رمزی و تمثیلی آیه نور موجب شده است تا مفسران تأویل‌های مختلف و متعددی برای هر کدام از تمثیلات آن مطرح کنند. همچنین از این آیه، تفسیرهایی با رویکرد انطباق آن با اهل بیت پیامبر (ص) ارائه شده است. از جمله امام رضا (ع) در تفسیر این آیه می‌فرماید: منظور از مشق در این آیه ما و مراد از مصباح حضرت محمد (ص) است. همچنین از امام باقر (ع) روایت شده است که عبارت «كمشقٍ فيها مصباح» نور علم در سینه پیامبران و «زجاجه»

۱. طبرسی، ۱۰ و ۹ / ۸۵۴-۸۵۵؛ نور محمدی، ۲۷۹-۳۹۱.

۲. طبرسی؛ همانجا.

۳. طبرسی، ۱ و ۲ / ۶۲۶.

در عبارت «المصباح فی الصلاة»<sup>۱</sup>، سینه امام علی (ع) است و «یوقدمن شیخ مبارک» نور علم.<sup>۱</sup>

- سوره ناس:

سوره ناس و سوره فلق به «مُعَوِّذَتین» معروفند. عقیده بر این است که سوره ناس برای دفع بیماری‌های روحی و روانی فایده دارد.<sup>۲</sup> همچنین برای در امان ماندن و دوری از ضرر و چشم زخم و استجاب دعا، خواندن آن توصیه شده است. در روایت است که این سوره در موقعی که پیامبر سخت پریشان و دردمند بود، نازل شد.<sup>۳</sup>

- آیه ۲۰-۲۱ سوره حشر:

«لا یستوی اصحاب النار و اصحاب È Àn È Àn هُمُ الْفَائِزُونَ (۲۰) لو أنزلنا هذا القرآن علی جبلٍ لرأیته خاشعاً متصدعاً È İÇE الله وَ تِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ» (۲۱)

درباره این آیات آمده که خواندن آنها موجب بخشایش گناه و آمرزش می‌شود. از پیامبر اکرم روایت شده کسی که سوره حشر را بخواند، همه کائنات بر او سلام می‌فرستند و برای او استغفار می‌جویند و گناهان گذشته و آینده او بخشوده می‌شود.<sup>۴</sup>

- آیه سوم سوره طلاق:

«وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ»

آیه توکل در شمار آیات توحیدی قرآن است، چه آن که ایمانش کامل باشد بر خدا توکل می‌کند. در فضیلت تلاوت این آیه آمده که باعث اجابت دعا و گشایش روزی می‌شود. از امام صادق روایت شده که خواندن آن موجب توفیق یافتن برای توبه و محافظت از آتش دوزخ می‌شود.<sup>۵</sup>

- آیه ۳۶ سوره یس:

«سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ»

۱. طبرسی، ۸ و ۷ / ۲۲۶.

۲. د و، ۱۰۲ و ۱۰۳.

۳. نور محمدی، ۳۹۴.

۴. طبرسی، ۹ و ۱۰ / ۳۹۹ و ۳۸۴.

۵. نور محمدی، ۲۶۹-۲۶۵.



آورده‌اند که خواندن این آیه مایه دفع گرفتاری دنیوی و اخروی و اجابت دعاست و حتی گفته شده که اسم اعظم الهی در این آیه شریفه است و هر کسی خداوند متعال را با این آیه یاد نماید، خداوند حاجت‌های او را برآورده می‌کند.<sup>۱</sup>

- آیه اول و دوم سوره جمعه:

«يَسِخُ اللَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۱) هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ...» (۲).  
در برخی روایات آمده که قرائت این سوره در شب و روز جمعه بر شیعیان فریضه است و ثواب عمل پیامبران دارد.<sup>۲</sup> همچنین در امان ماندن از وسوسه شیطان و سختی و گرفتاری، سخن چینان، دوری از امراض درونی، محفوظ شدن اموال از آفات و برکت یافتن آنها از جمله فواید قرائت این سوره است.<sup>۳</sup>

- آیه پنجاه و یکم سوره قلم:

«وَأَنْ يَكَادِ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيَزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ»

این آیه به دلیل محتوایش به آیه چشم‌زخم معروف است. بر اساس حدیثی از امام صادق (ع) خواندن آن برای دفع چشم‌زخم و نیز رفع تنگدستی و برآورده شدن حاجات توصیه شده است.<sup>۴</sup>

- سوره قدر:

در این سوره شب قدر از مهم‌ترین شب‌های سال خوانده شده که شب نزول قرآن است. از امام صادق (ع) روایت شده است که خواندن این سوره یکی از فرایض است و از امام باقر نیز روایت شده که خواندن آن مانند جهاد در راه خداست و باعث آمرزش گناهان می‌شود.<sup>۵</sup> از این سوره

۱. نور محمدی، ۱۷۸-۱۷۷.

۲. همو، ۴۲۷.

۳. نور محمدی، ۳۶۹-۳۶۵.

۴. همو، ۲۷۶.

۵. طبرسی، ۷۸۴/۱۰ و ۹.

به عنوان گنج و زینت و بشارت قرآن یاد شده است.<sup>۱</sup>

- سوره کوثر:

کوتاه‌ترین سوره قرآن است و روایت شده که خواندن آن در نمازهای واجب و مستحب باعث سیرابی از حوض کوثر و هم‌محفل شدن با پیامبر زیر درخت طوبی است و همچنین موجب برآورده شدن حاجات می‌شود.<sup>۲</sup>

- آیات متضمن بر مقام اهل بیت:

مراد از این آیه‌ها، آیاتی است که بویژه به نظر مفسران شیعه در مقام بیان جایگاه والای ائمه شیعه و امام علی (ع) است.

- آیه ۸ سوره انسان:

«وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا»

طبرسی در تفسیر خود آورده است که آیه پنجم سوره مائده تا آیه بیست و دوم بنا بر روایت اما میه و اهل تسنن در شأن علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام نازل شده است. بر این اساس، بعد از ابتلای امام حسین و امام حسن به بیماری، امام علی و فاطمه به توصیه پیامبر اکرم سه روز روزه نذر کردند، اما هر شامگاه در موقع افطار به ترتیب مسکین، یتیم و اسیری از آنها طلب طعام کردند و اینان تمام طعام خود را بخشش کرده، خود با آب روزه گشودند و این سوره در شأن آنها نازل شد.<sup>۳</sup>

- آیه ۶۷ سوره مائده:

«يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ»

این آیه از جمله آیاتی است که شیعیان شأن نزول آن را اعلام رهبری و ولایت امام علی (ع) بعد از پیامبر اکرم می‌دانند، طبرسی با استناد به روایات مختلف، این آیه را در اعلام ولایت امام علی دانسته که پیامبر از اعلام آن بیمناک بود. همچنین بنا بر نقل طبرسی، از امام باقر و امام صادق نیز روایاتی در تأیید ارتباط این آیه با وصایت امام علی (ع) بیان شده است.<sup>۴</sup>

۱. نور محمدی، ۳۳۸.

۲. همو، ۳۶۷-۳۶۸؛ طبرسی، ۹ و ۱۰ / ۸۳۵.

۳. همو، ۶۱۱-۶۱۲.

۴. همو، ۳ و ۴ / ۳۳۴.

## ۲. اسماء خداوند و اولیا و ادعیه

دسته دوم از کتیبه‌های توغ درباره اسما و صفات خداوند و پیامبر اکرم و ائمه معصوم است. در این کتیبه‌ها اسامی و صفات خداوند بسامد بیشتری دارد، پس از آن نام معصومین و به‌ویژه امام حسین(ع) قرار دارد. بیشتر این اسامی در شکل دعا و نیایش بیان شده است، چه در قالب استمداد از نام‌ها و صفات «جلّ جلاله» و چه در قالب «صلوات کبیره» یعنی درخواست سلام بر چهارده معصوم.

### اسماء خداوند:

توجه به نام خداوند مبتنی بر آیه‌ای از قرآن است که در آن آمده است: «وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا وَذُرُوا الَّذِينَ يَلْحَدُونَ فِيْ أَسْمَائِهِ، وَنَامَهِای نِیکو به خدا اختصاص دارد، پس او را با آنها بخوانید، و کسانی را که در مورد نام‌های او به کژی می‌گیرند، رها کنید»<sup>۱</sup>.

یکی از جنبه‌های مهم در کتیبه‌های توغ‌های مورد بررسی، جنبه مناجات، دعا و نصرت‌خواهی است. آن دسته از اسامی خداوند که در این کتیبه‌ها به کار رفته است، نیز با حاجت‌خواهی ارتباط دارد. اسامی یا صفات خداوند که مربوط به اجابت و حاجت‌خواهی است، در این توغ‌ها بسامد بالاتری دارد؛ چنان‌که پس از الله (۴ مرتبه) یا الله (۴ مرتبه) و الله اکبر (۲ مرتبه)، صفات خدا همانند یا قاضی الحاجات (۱۰ مرتبه)، یا رفیع الدرجات (۴ مرتبه)، یا کافی المهمات (۵ مرتبه) یا محیب الدعوات (۳ مرتبه)، یا حنان (۷ مرتبه)، یا فتاح (۶ مرتبه)، یا برهان (۶ مرتبه)، یا دیان (۵ مرتبه)، یا غفران (۴)، یا رضوان (۳)، یا رحمان (۲)، یا منان (۲)، یا غفار (۲) یا جبار (۲)، یا قهار، یا مختار، یا حیّان، یا ستار، یا رحمان، یا عمران، یا مستعان، یا سبحان (هر کدام یک بار)، کتیبه‌نگاری شده است.

بسامد بیشتر «یا قاضی الحاجات» در توغ نسبت به دیگر اسماء خداوند بر وجه حاجتمندی و طلب یاری و رویکرد نیایش در کتیبه‌های توغ تأکید می‌کند. یا «کافی المهمات»، یا «مجیب الدعوات» و یا «فتاح» نیز، از این قبیلند. عبارت شهادت ثلاثه (لا اله الا الله، محمد رسول الله، علی ولی الله) نیز یک بار در توغ‌ها آمده است.

۱. اعراف، ۱۸۰.

#### اسامی معصومین:

گذشته از نام «الله»، نام «حسین» (ع) که محور آیین‌های عزاداری است، بسامد بیشتری نسبت به نام دیگر معصومین دارد، چنان که این نام ۲۱ مرتبه (البته بیشتر در ترکیباتی چون «یا امام حسین»، «یا حسین بن علی» و گاه همراه صفاتی چون «شهید»، «معصوم» و «غریب») در این توغها نوشته شده است.

پس از امام حسین نام حضرت «محمد» (ص) ۱۰ بار به تنهایی یا در ترکیب «یا محمد» و دو بار «یا رسول الله» (ص) و «رسول» آمده است. پس از پیامبر، نام امام علی ۸ مرتبه و بیشتر در ترتیبات «یا علی» و «یا علی مدد» آمده است. ترکیب اسامی «الله، محمد و علی» نیز که ترکیب مهمی در اعتقادات شیعه به حساب می‌آید و نوشتن آنها در کتیبه‌های معماری دوران قاجاری و صفوی معمول است، سه مرتبه در این توغها آمده است.

#### صلوات کبیره:

یکی از کتیبه‌های مهم توغ «صلوات کبیره» است که در قالبی نیایشی نام چهارده معصوم در آن آمده است. این دعا در توغها ۱۳ بار تکرار شده و از این جهت مهم‌ترین و پربسامدترین عبارت کتیبه‌های توغها است. در واقع این ترکیب هم در بردارنده وجه نیایشی است، هم در برگزیده تکریم معصومین و توسل به نام‌های چهارده معصوم است و هم کارکرد شعاری دارد، زیرا وجه اصلی آن امامت و مصادیق آن است. همچنین صلوات بر محمد و آل محمد نیز دو بار در این توغها آمده است.

#### دعای "ناد علی":

دعای «ناد علی» برای دفع دشمنان و نیروهای پنهانی و اهریمنی اهمیت فراوان دارد و نزد عوام دعای مهمی است. در کتیبه‌های توغ، بخشی از این دعا که محوریت آن امام علی است، چنین آمده است: «ناد علیاً مظهرالعجایب تجده عوناً لک فی النوائب، کل هم و غم سینجلی بنبوتک یا محمد بولایتک یا علی، یا علی، یا علی». همان طور که پیداست محوریت اصلی در این دعا توسل به امام علی (ع) است.<sup>۱</sup>

۱. شایسته فر، ۸۴، ۸۵؛ الهی، ۴۲؛ پناهی سمنانی، ۲۸۱.

### ۳. اشعار فارسی

کتیبه‌های فارسی توغ بیشتر شامل اشعاری در منقبت امام حسین (ع) است. تعداد این کتیبه‌ها نسبت به دیگر نوشته‌های توغ بسیار کم است. در توغ مدرسه میان چال‌بازار کاشان چند بیت از اشعار محتشم کاشانی آمده و در توغ شماره ۳ حسینییه توی‌ده نوش‌آباد، دو بیت شعر، هر دو بر روی صندوقچه مدور کنده‌کاری شده است. همچنین بیتهایی در وصف امام حسین بر علم حسینییه توی‌ده نوش‌آباد و هم بر توغ مسجد چهاردرخت آمده است:

ای نور چشم احمد مختار! حسین!  
ای یادگار حیدر کرار! حسین!

### ۴. وقف نامه‌ها

بخش دیگری از کتیبه‌های توغ‌ها به مورد وقف توغ‌ها پرداخته‌اند. تقریباً یک چهارم از توغ‌های بررسی شده دارای وقف‌نامه است. این کتیبه‌ها که به زبان فارسی است بر بخش‌های مختلف توغ از جمله بخش انتهایی ماهیچه و یا بر روی صندوقچه مدور کنده‌کاری شده است. این کتیبه‌ها معمولاً خالی از ظرافت‌های هنری است و ممکن است بعضی از آنها در دوره‌های بعدی اضافه شده باشد. مورد وقف عزاداری برای امام حسین است و تأکید شده است که آن را نفروشد و رهن ندهند. همچنین در پایان بر طمع‌کننده بدان لعن و نفرین شده است. در انتهای بعضی از این کتیبه‌ها تاریخ ساخت توغ نیز آمده است.

جز این در برخی از توغ‌ها، نام سازنده اثر و یا نام بانی آن آمده است. کتیبه‌های دیگری نیز در دوره‌های بعد بر برخی از اجزای توغ به‌ویژه میله آهنی زیر صندوقچه کنده شده، و در آن نام برخی اشخاص مانند بانیان و مرمت‌کنندگان و گاهی نیز اشعاری درباره توغ آمده است.<sup>۱</sup>

### ۵. تاریخ ساخت

تاریخ ساخت توغ‌های مورد بررسی از سده یازدهم تا سیزدهم امتداد دارد. تاریخ ارتباط معناداری با کیفیت توغ دارد و نشانگر نوع تزیینات و نوع کتیبه و کیفیت توغ است. جز علم حسینییه عبدالصمد بیدگل با تاریخ ۱۰۴۶ که به لحاظ ساختار با توغ تفاوت دارد، قدیمی‌ترین توغ، توغ شماره چهار مسجد چهاردرخت جوشقان است که در سال ۱۰۷۷ قمری ساخته شده است. در این توغ طرح‌های مشبک‌کاری ماهیچه و تیغه شامل طرح‌های گل و بوته است و هنوز کتیبه‌نگاری مشبک معمول نشده است.

۱. نک: هاشمی تبار، ۹۰.

مرحله بعدی تاریخ‌نگاری مربوط به توغ‌هایی است که در اوایل سده دوازدهم ساخته شده است. این مرحله از حدود سال ۱۱۰۶ آغاز و به سال ۱۱۳۱ خاتمه می‌یابد. این دوره تاریخی نشان‌دهنده کمال هنری و کتیبه‌نگاری توغ است. توغ‌های این دوره معمولاً از دو صفحه تو در تو تشکیل شده و فضای چرخان میانی در آن تعبیه شده است.

نوع دیگر توغ‌ها که در آن ماهیچه‌های بزرگ دایره‌شکل یک صفحه‌ای به کار رفته است، تاریخ نیمه دوم سده دوازدهم را نشان می‌دهد. کتیبه سه عدد از این نوع توغ‌ها دارای تاریخ است که عبارت‌اند از: توغ حسینیه محقق بیدگلی با تاریخ ۱۱۶۳، توغ مسجد پیر عبدالملک اردبیل با تاریخ ۱۱۶۷، و توغ حسینیه توی ده نوش آباد که تاریخ ۱۱۶۸ دارد.

دسته‌ای دیگر از کتیبه‌های تاریخ توغ مربوط به سده سیزدهم و نشانگر توغ‌هایی است که کیفیت آن نسبت به سده قبل دچار افت شده است؛ با این همه برخی از آنها مانند توغ حسینیه قتلگاه بهشهر با تاریخ ۱۲۴۵ از کیفیت هنری قابل ملاحظه‌ای برخوردار است.

همچنین بر روی توغ شماره دو حسینیه توی ده ابوزیدآباد که یکی از زیباترین توغ‌های ایران است، تاریخ ۱۲۷۰ ثبت شده؛ اما این تاریخ با کیفیت و نوع کتیبه‌نگاری این توغ قابل انطباق نیست و به نظر می‌رسد یا این تاریخ، تاریخ تعمیر آن بوده و یا در درج تاریخ اشتباهی رخ داده باشد. این توغ از نوع توغ‌های نیمه اول سده دوازدهم است.

معمولاً تاریخ به صورت عددی در پایان کتیبه ماهیچه و در سین عبارت «سنه» درج می‌شود و گاهی هم از آوردن سنه خودداری می‌شود. گاهی نیز در انتهای کتیبه تیغه و یا انتهای کتیبه صندوقچه مدور، این تاریخ‌ها عموماً بدون ذکر ماه است. از این میان، فقط در توغ زیارتگاه «بی بی سکینه» نصرآباد، ماه ساخت توغ (شوال) نیز آمده است. در قید تاریخ، برخی مواقع عدد هزارگان نمی‌آید و صرفاً به ذکر شماره سده بسنده می‌شود، مثلاً برای سال ۱۱۶۸ عدد ۱۶۸ می‌آید.

جدول کتیبه‌های بررسی شده توغ به ترتیب تاریخی:

مکان	تاریخ توغ	کتیبه‌ها
۱ حسینیه عبدالصمد آران و بیدگل	۱۰۴۸ هـ	«صلوات کبیره»، «لا اله الا الله»، «محمد رسول الله، و «علی ولی الله» دعای «نادعلی»، «وقف خانقاه احمد، هیأت شاهزاده محمد» تاریخ ۱۰۴۸ هـ «عمل استاد مکین ریخته گر».
۲ مسجد چهار درخت (۴) جوشقان استرک توغ امام علی	۱۰۷۷ هـ	«وقف حضرت اباعبدالله الحسین نمود محمد باقر بن ابوالقاسم تا در جوشقان سراب انبار ... مرهون نسازند خلاف کننده این امر به لعنت خدا و نفرین رسول گرفتار شود. سنه ۱۰۷۷ هـ».
۳ حسینیه زیارت جوشقان (آقای عبیدی)	سده یازدهم	«وقف حضرت اباعبدالله الحسین نمود این... محله جوشقان ... مشروط بر اینکه نخرند و نفروشد مرهون نسازند خلاف کننده این امر به لعنت خدا گرفتار شود».
۴ زیارتگاه درب یلان کاشان	۱۱۰۲ هـ	آیات ۱ و ۲ سوره «فتح» ﴿عَلَّمَ الْكُرْسِيَّ﴾، «صلوات کبیره»، آیه ۱۳ سوره «صف» «صلوات کثیره» و تاریخ ۱۱۰۲ هـ
۵ حسینیه بازار آران و بیدگل	۱۱۰۶ هـ	«الله، محمد، علی» «وقف بازار نمود این شد [ه] را استاد حسین کاشانی، در ایام محرم الحرام بیرون آورند [قرآنی] الی الله ۱۰۶ هـ».

مکان	تاریخ توغ	کتیبه‌ها
۶ حسینیه دربریگ آران و بیدگل	۱۱۱۰ هـ	سوره «توحید»، «یا کافی المهمات»، «یا قاضی الحاجات» و تاریخ ۱۱۱۰ هـ این توغ کاسه طلسم دارد که در قسمت بیرونی آن در ۸ دایره، سوره‌های «چهارقل» و «صلوات کبیره»، در داخل کاسه ﴿تَبَّ﴾ الکرسی» و در میانه آن «قفل علی»، در بین حروف و اعداد تعویذی کنده‌کاری شده است.
۷ حسینیه پشت ده ابوزیدآباد(۳)	۱۱۱۸ هـ	آیات ۱ و ۲ «فتح»، آیه ۸ سوره «انسان»، «یا امام حسین»، «یا امام حسین» «یا قاضی الحاجات» «یا الله»، «یا محمد»، «یا علی»، «یا حسین»، «سنه ۱۱۱۸ هـ».
۸ مسجد قاضی آران و بیدگل (۱)	۱۱۱۹ هـ	آیه اول و دوم سوره «جمعه»، تاریخ ۱۱۱۹.
۹ محله سادات قمصر کاشان	۱۱۲۰ هـ	«یا قاضی الحاجات»، «یا رفیع الدرجات»، «یا الله»، «یا محمد»، «یا علی»، دعای «نادعلی».
۱۰ حسینیه توی ده نوش آباد(۲)	۱۱۲۱ هـ	آیات ۲۱ و ۲۰ سوره «حشر» و تاریخ تحریر(۱۱۲۱ هـ)، آیه سیزدهم سوره «صف»، «یا علی مدد»، «یا امام حسین شهید» و نام سازنده: «حسین کاشانی».
۱۱ حسینیه بالاده نوش آباد (۱)	۱۱۲۱ هـ	آیات اول و دوم سوره فتح صلوات کثیره و تاریخ ۱۱۲۱ هـ



مکان	تاریخ توغ	کتیبه‌ها
مسجد چهار درخت جوشقان استرک کاشان (۱)	۱۱۲۲ هـ	آیه ۳ سوره «طلاق» ﴿٤٥﴾ الکرسی «یا حنان»، «یا فتاح»، «یا برهان» «یا الله»، «یا محمد»، «یا علی»، «هو». ای نور چشم احمد مختار حسین ای یادگار حیدر کرار حسین
حسینیه توی ده نوش آباد (۳)	۱۱۲۳ هـ	سوره «نصر» و تاریخ (۱۱۲۳ هـ) دو بیت شعر فارسی «یا امام معصوم حسین».
حسینیه پشت ده ابوزیدآباد (۱)	۱۱۲۵ هـ	سوره «توحید» آیات ۳۵ سوره «نور»، ۱۸ «یس» و ۶۷ «مائدة»
زیارتگاه سکینه بانوی نصرآباد کاشان	۱۱۲۵ هـ	سوره «توحید»، «یا امام حسین»، «یا حسین»، «یا قاضی الحاجات»، «یا امام حسین»، «یا کافی المهمات» و تاریخ «شهر شوال سنه ۱۲۵ هـ
حسینیه توده ابوزیدآباد (۲)	۱۱۳۱ هـ	﴿٤٥﴾ الکرسی «وقف نامه و سنه ۱۳۱ ا.».۱
شاهزاده اسماعیل آران	اوایل سده دوازدهم	آیه ۵۶ سوره «هود»
حسینیه پشت ده ابوزیدآباد (۲)	اوایل سده دوازدهم	سوره‌های «نصر» و «توحید»، آیه اول سوره «فتح»، آیه ۳۵ سوره «نور»، دعای «نادعلی».

مکان	تاریخ توغ	کتیبه‌ها
۱۹	اوایل قرن دوازدهم	آیات ۲۱ و ۲۰ سوره «حشر»، ۵۱ سوره «قلم»، «یا ستار»، «یا غفار»، «یا قاضی الحاجات»، «یا کافی المهمات»، «یا رفیع الدرجات» وقف نامه: «وقف حضرت سیدالشهدا نموده این توغ را عبدالغنی...».
۲۰	اوایل سده دوازدهم	«صلوات کبیره»
۲۱	اوایل قرن دوازدهم	آیات «بسم اله» و ۵۱ سوره «قلم»، «یا امام حسین»، «صلوات»، «الله اکبر».
۲۲	اوایل سده دوازدهم	سوره «نصر»، «سوره توحید» و «صلوات»
۲۳	اوایل سده دوازدهم	سوره «توحید»، «یا کافی المهمات»، «یا رفیع الدرجات»، «یا قاضی الحاجات»، «یا مجیب الدعوات»، دعای «ناد علی».
۲۴	اوایل سده دوازدهم	«صلوات کبیره» دعای «ناد علی»
۲۵	اوایل سده دوازدهم	سوره «توحید»
۲۶	اوایل سده دوازدهم	سوره های «ناس» و «کوثر»، آیه ۲۵۵ سوره «بقره» ﴿عُذْرَةُ الْكُرْسِيِّ﴾.

مکان	تاریخ توغ	کتیبه‌ها
۲۷	اوایل سده دوازدهم	سوره «ناس» ﴿عَبَسَ﴾ الکرسی» (۲۵۵ سوره بقره) و «صلوات کثیره».
۲۸	اوایل سده دوازدهم	سوره «نصر» آیه ۳۵ سوره «نور»، «یا برهان»، «یا حنان»، «یا قاضی الحاجات» دو بیت آغازین ترجیح بند «محتشم» و «وقف نامه».
۲۹	اوایل سده دوازدهم	آیات ۱ و ۲ سوره «فتح»، «یا امام حسین».
۳۰	اوایل سده دوازدهم	آیه ۵۴ سوره «اعراف»، آیه ۳۵ سوره «نور» ﴿عَبَسَ﴾ الکرسی»، آیه ۵۷ و ۵۸ سوره «یس»، «صلوات کبیره»
۳۱	اوایل سده دوازدهم	سوره «توحید» آیه ۲۵۵ سوره «بقره» ﴿عَبَسَ﴾ الکرسی)، «صلوات کبیره» و «یا منان و...»
۳۲	اوایل سده دوازدهم	سوره «توحید»، «الله»
۳۲	اوایل سده دوازدهم	﴿عَبَسَ﴾ الکرسی»، «الله اکبر»
۳۳	۱۶۲ هـ	حاوی عبارتی فارسی که به دلیل وجود تسمه‌های فلزی قابل خواندن نیست. «صلوات کبیره»، «یا حسین»، «الله»، نام سازنده: «اردبیلی».
۳۴	۱۱۶۷ هـ	سوره «نصر»، صلوات کبیره»، «محمد، علی، رضا»، «عمل استاد اسماعیل ارده بیلی»، تاریخ ۱۱۶۷ هـ

کتابخانه‌ها	تاریخ توغ	مکان	
آیه ۵۱ سوره «قلم»، آیه دوم سوره «نصر»، «یا فتاح»، «یا حسین شهید»، «یا حسین قریب»، «یا رفیع الدرجات»، «یا قاضی الحاجات» و «یا مجیب الدعوات».	۱۶۸ هـ	حسینیه توده نوش آباد (۵)	۳۵
«یا فتاح» «یا جبار»، «یا ستار»، «یا غفار»، «یا قهار»، «یا مختار»، «یا حیان» «یا منان»، «یا غفران»، «یا دیان»، «یا حنان»، «یا مستعان»، «یا سبحان».	نیمه دوم سده دوازدهم	حسینیه هیات ابوالفضل نطنز (۱)	۳۶
آیه ۵۱ سوره «قلم»، آیه دوم سوره «نصر»، «یا فتاح» «الله» «الله» محمد، یا علی مدد» سازنده: «محمد امین ارده بیلی».	نیمه دوم سده دوازدهم	حسینیه توده ابوزیدآباد کاشان (۱)	۳۷
سوره «نصر» و آیه اول سوره «فتح»	نیمه دوم سده ۱۲	مسجد قاضی (۲)	۳۸
سوره «نصر»	نیمه دوم سده دوازدهم	موزه پارس شیراز (۱)	۳۹
سوره «نصر»	نیمه دوم قرن دوازدهم	موزه پارس شیراز (۲)	۴۰
آیه ۱۳ سوره «صف» «الله، محمد، علی»	نیمه دوم سده دوازدهم	آذرشهر در آذربایجان شرقی	۴۱
«یا رسول الله»، «یا منان»، «یا دیان»، «یا برهان»، «یا رضوان»، «یا حنان»، «یا غفران»، «یا رحمان»، «یا عمران»	نیمه دوم سده دوازدهم	موزه مردم شناسی آران و بیدگل	۴۲
آیه ۱ و ۲ سوره «فتح» «یا رضوان، یا برهان...»	نیمه دوم سده دوازدهم	حسینیه نصرآباد (توغ امام حسین)	۴۳

مکان	تاریخ توغ	کتیبه‌ها
۴۴	سده دوازدهم	آیه ۸ سوره «انسان» (دهر) آیه اول سوره «فتح»، آیه ۳۵ سوره «نور»، «یا امام حسین»، «یا قاضی الحاجات»، اشعاری فارسی
۴۵	سده دوازدهم	آیه ۵۳ سوره «صف» و عبارت «محمد و علی»
۴۶	سده سیزدهم	آیه سیزده سوره «صف» «یا محمد، یا علی» و «صلوات کبیره».
۴۷	۱۲۴۲	واقف «رضا بن مهدی» و تاریخ ساخت «۱۲۴۲» «وقف اباعبدالله نمود طمع کننده به لعنت خدا و رسول گرفتار شود ۱۲۷۲».
۴۸	۱۲۴۵	آیه ۱۳ سوره «صف» و تاریخ (۱۲۴۵)، «یا غفران»، «یا جبار»، «یا حنان»، «یا دیان»، «یا امام حسین» تاریخ مرمت: ۱۳۰۱.
۴۹	احتمالا نیمه اول سده ۱۳	آیه ۱۳ سوره «صف»، «الکرسی»، «یا حنان»، «یا دیان»، «یا برهان»، «یا رضوان»، «یا رحمن»، «یا حسین بن علی»، «صلوات کبیره».

#### نتیجه

متن کتیبه‌های توغ‌ها و جهت‌گیری‌های حاکم بر آنها نشانگر آن است که این نوشته‌ها آگاهانه انتخاب شده‌اند، خواه این انتخاب‌ها را عالمان صورت داده باشند و خواه عوام متأثر از آموزش‌های آنان دست به چنین انتخاب‌هایی زده باشند.

تأکیدی بر شعائر شیعی و امامتی در این کتیبه‌ها و کارکرد نمادین این شعارها از رویکرد اصلی ورای این علائم و شعائر حکایت می‌کند. علاوه بر این، توجه به توحید و نبوت نیز نشانگر غلبه چشمگیر نگاه مؤمنانه در این انتخاب‌هاست. به طور کلی توجه ویژه به چهارده معصوم در این توغ‌ها، و در مقابل، عدم کتابت نام هیچ یک دیگر از اولیا و شهیدان کربلا و مقایسه آن با

### کتابشناسی

- علاوه بر قرآن کریم.
- ابن بسطام (حسین بن بسطام) و ابن بسطام (عبدالله بن بسطام)، *طب الائمه علیهم السلام*، نجف، ۱۳۸۵ قمری.
- آکنار، کاتلین ملون، «تعاویذ از منظر قرآنی»، *دوازدهم+یک*، (سیزدهم پژوهش درباره طلسم، تعویذ و جادو)، گردآوری و ترجمه ابراهیم موسی پور، تهران، مرجع، ۱۳۸۷.
- الهی، محبوبه، *تجلی عاشورا در هنر ایران*، مشهد، آستان قدس رضوی، اول، ۱۳۷۷.
- بلوک باشی، علی، «توغ»، *دایره المعارف بزرگ اسلامی*، جلد ۱۶، زیر نظر محمد کاظم بجنوردی، تهران، مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۷.
- بهار، محمد تقی، «جوانمردی»، *آیین جوانمردی*، هانری کرین، ترجمه احسان نراقی، تهران، نشر نو، ۱۳۶۳.
- پورداوود، ابراهیم، *هرمزد نامه*، تهران، انجمن ایرانشناسی، ۱۳۳۱.
- دوو، بی.کارا، «افسون ها و تعاویذ در فرهنگ عربی و اسلامی»، *دوازدهم+یک*.
- رشید الدین فضل الله همدانی، *جامع التواریخ*، به کوشش محمد روشن، مصطفی موسوی، تهران، البرزنامه، ۱۳۷۳.
- ستوده، منوچهر، «توغ و پاتوغ»، *آینده*، سال دهم، ش ۴ و ۵، ۱۳۶۳.
- شایسته فر، مهناز، «بررسی محتوای کتیبه های مذهبی دوران تیموریان و صفویان»، *فصلنامه علوم انسانی دانشگاه الزهراء*، سال دوازدهم، شماره ۴۳، پاییز ۱۳۸۱.
- شفیعی کدکنی، محمد رضا، *قلندریه در تاریخ (دگردیسیهای یک ایدئولوژی)*، تهران، سخن، ۱۳۸۶.
- طبرسی، ابوعلی فضل بن حسن، *مجمع البیان*، بیروت، دارالمکتب، اول، ۱۹۸۶ م.
- طبری، محمد بن جریر، *تاریخ الامم والملوک*، لیدن، ۱۳۵۸ قمری، ۱۹۳۵ میلادی.
- قمی، عباس، *کلیات مفاتیح الجنان*، تهران، کتابفروشی محمد حسن علمی، بی تا.
- کاشفی سبزواری، حسین، *فتوت نامه سلطانی*، به کوشش محمد جعفر محجوب، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۰.
- کاشغری، محمود بن حسین بن محمد، *دیوان لغات الترك*، ترجمه و تنظیم محمد دبیرسیاقی، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۷۵.
- معمدی، سید حسین، *عزاداری سنتی شیعیان در بیوت علما*، حوزه های علمیه و جهان، قم، ظهور، اول، ۱۳۷۸.

بررسی کتیبه‌های توغ‌های عزاداری در ایران عصر صفوی / ۱۵۵

---

- منفرد، افسانه، «توغ»، *دانشنامه جهان اسلام*، ج ۷، زیر نظر غلامعلی حداد عادل، تهران، بنیاد دایره المعارف اسلامی، ۱۳۸۲.
- میرشکرایبی، محمد، «محرم و نشانه‌های نمادین»، *مجموعه مقالات نخستین همایش محرم و فرهنگ مردم/ایران*، سازمان میراث فرهنگی، اول، ۱۳۷۶.
- نقیسی، سعید، *سرچشمه‌های تصوف*، تهران، فروغی، ۱۳۴۶.
- نورمحمدی، محمد حسین، *فضایل قرآن*، قم «جاء القرآن الکریم»، ۱۳۸۰.
- هاشمی تبار، سید حسین، *تاریخ بیدگل*، آباد، ارجمند، ۱۳۷۵.